

ми батька і дружини завжди знаходився на робочому столі вченого. Після смерті Нюти у 1917 р., образ її постійно виникав у пам'яті В.І. Вернадського. На сторінках щоденника вченого зустрічаються численні спогади про неї. Він писав: «Думка про Нюточку — без яскравого болю, складна, але постійно наповнює моє єство».

Ознайомлення з історією славетних людей, тісно пов'язаних з Україною — природознавця і мислителя В.І. Вернадського та письменника, публіциста-гуманіста В.Г. Короленка свідчить не тільки про їх родинну та духовну єдність, а й про те, що значну роль в цьому відіграла саме Полтавщина.

Література

1. Баландин Р. Отсвет личности // Природа. — 1987. — № 3. — С. 125-128.
2. Вернадский В.И. Письма Н.Е. Вернадской / Отв. ред. Б.В. Левшин. — М. : Наука, 1988. — 1909-1940 / Сост. Н.Ф. Филиппова, В.С. Чесноков. — 2007. — 299 с.
3. В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / Уклад. Самородов В.М., Кигим С.Л. / Наук. ред. К.М. Ситник. — Полтава: Полтав. літератур, 2008. — 260 с.
4. Гнізділова О. Паралельні світи В.І. Вернадського та В.Г. Короленка // VI Королівські читання: 36. наук. пр. — Полтава: ПДПУ, 2007. — С. 54-60.
5. Гумилевский Л.И. Вернадский. — 3-е изд. — М.: Молод. гвардия, 1988. — 255с.
6. Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадский (1863–1945). — М.: Наука, 1982. — 488 с.
7. Ситник К.М. Стойко С.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с.

ПОЛТАВЩИНА В ЖИТТЕВОМУ ПРОСТОРІ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

Самородов В.М.,¹ Кигим С.Л.²

¹ *Полтавська державна аграрна академія*

² *Полтавський краєзнавчий музей*

12 березня цього року весь світ відзначив 150-річний ювілей Володимира Івановича Вернадського. Особливу цікавість ця подія визиває у нас, полтавців. Адже с нашою областю, як ні з якою іншою областю України, був міцно пов'язаний цей великий учений. Полтава та Кременчук, Градизьк і Лубни, Шишаки та Нові Санжари, Гінці та Яреськи увійшли у його життя та діяльність поряд з іншими містами нашої країни [1-2]. У значній мірі це пов'язано зі ще одним велетом науки — В.В. Докучаєвим. Розповідь про нього та В.І. Вернадського та їх зв'язок з Полтавщиною і висвітлює ця публікація.

До Полтави В.І. Вернадський не раз приїздив у дитячі та юнацькі роки. Та згодом він став бувати тут майже кожен рік, адже у Полтаві мешкали багаточисельні родичі його дружини Наталії Старицької. Та справжня дослідницька робота привела Володимира Івановича на щедру землю Полтавщини завдяки зусиллям видатного російського вченого, засновника наукового ґрунтознавства Василя Васильовича Докучаєва. Ми, полтавці, багато чим зобов'язані міцній дружбі цих двох геніїв науки [1].

Перш за все варто зауважити, що В.В. Докучаєв був одним з найулюбленіших викладачів Володимира Івановича під час його навчання у Петербурзькому університеті. Саме він посіяв у серці здібного студента цікавість до кристалографії, завдяки якій той згодом прийшов до філософських узагальнень матерії. Василь Васильович першим звернув увагу свого молодого талановитого учня на динамічний бік мінералогії, що спричинило до створення

останнім нової науки біогеохімії. Завдяки В.В. Докучаєву В.І. Вернадський через усе своє життя проніс жвавий інтерес до ще однієї цікавої проблеми природи — симетрії.

Ось який великий вплив на формування Володимира Івановича як ученого мав його видатний наставник. Як свідчив В.І. Вернадський, він „потрапив у руки” до В.В. Докучаєва вже з першого курсу, коли вступив до гуртків, якими керував цей уже досить відомий тридцяти п’ятилітній природознавець. Молодий учений і викладач В.В. Докучаєв згуртував навколо себе велику групу допитливих студентів, створив своєрідну молодіжну творчу спілку однодумців і борців за істину в науці. Недаремно В.І. Вернадський стверджував, що стійкість духу він запозичив у свого наставника. Оскільки він був свідком боротьби В.В. Докучаєва за право ґрунтознавства називатися самостійною наукою, то вважав його не тільки своїм учителем, а й попередником у такому важливому питанні як поняття природного тіла. Від В.В. Докучаєва Володимир Іванович узяв комплексний принцип дослідницької роботи, динамічний підхід до аналізу природи. Цьому в значній мірі сприяла сумісна робота цих двох учених по обстеженню ґрунтів Полтавської губернії. А було це так [1-2].

У 1890 році видатний ґрунтознавець запросив В.І. Вернадського приїхати у Полтаву. Останній з цієї нагоди згадував: „...я домовився з ним про те, що влітку візьму на себе дослідження ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії”. В.В. Докучаєв підтримує і скеровує цю роботу, про що переконливо свідчить його лист до Володимира Івановича, датований 27 червня 1890 року під час подорожі на пароплаві з Кременчука до Катеринослава (нині Дніпропетровськ). Цей лист містить найбільш докладний план, на підставі якого варто було діяти В.І. Вернадському. Він був не тільки листом — настановою, а й першим у світовій ґрунтознавчій практиці теоретичним обґрунтуванням генетичного зв’язку між різноманітними типами ґрунтів з одного боку та елементами рельєфу — з другого. Цими дослідженнями молодий учений блискуче підтвердив наукові погляди свого вчителя. Крім того, він підготував опис та склав карту ґрунтів повіту, зібрав 422 зразків ґрунтів і 36 зразків гірських порід. При цьому Володимир Іванович пишався, «...що все більше і більше» оволодіває методами досліджень, тим, що в нього «з’являються руки, а разом з тим підсилено працює думка», адже зібрані на Полтавщині матеріали лягли згодом в основу низки наукових праць В.І. Вернадського. В них він одноznaczно наголошував на біологічному факторі ґрунтоутворення, на ролі в цьому процесі живої речовини та продуктів її життєдіяльності. Потрібно відзначити й те, що всі зібрані на Полтавщині матеріали лягли в основу низки наукових праць В.І. Вернадського, присвячених ґрунто-геологічному аналізу Кременчуцького повіту. Ці матеріали також використав і В.В. Докучаєв для написання славнозвісної книги „Наші степи колись і тепер”. Володимир Іванович разом з іншими учасниками ґрунтодослідної експедиції, керованої В.В. Докучаєвим, приймав участь у складанні першої у Росії та у світі 10-верстної карти ґрунтів Полтавської губернії [1].

Працюючи на Кременчужчині, він показав себе різнобічним дослідником з широким колом наукових інтересів. Його увагу привернув не тільки описовий бік справи. В.І. Вернадський намагався зробити самостійні теоретичні узагальнення одержаних даних щодо походження солонців. Він не був професіоналом у цій галузі науки, але вперше у ґрунтознавстві подав думку про еволюційний зв’язок солонців із солончаками. Цікаво, що через 20 років відомий ґрунтознавець К.К. Гедроїц повністю підтвердив цей теоретичний висновок В.І. Вернадського і на його основі запропонував засоби меліорації засоленіх ґрунтів. Слід пам’ятати, що саме В.І.Вернадський, дослідивши зразки дрібнозернистого червоного залізняку Кременчуцьких каменоломень, довів існування магнітної аномалії поблизу Кременчука. Про це він у 1897 р.

написав статтю до полтавського журналу «Хуторянин». Це була справжня піонерська розвідка, адже лише через чверть віку після неї були окреслені межі згаданої аномалії, а у 1970 р. почалося промислове видобування руди [1].

Крім солонців, В.І. Вернадського дуже цікавили граніти, які вивозили для будівництва в Полтаву. Дослідник так прискіпливо їх досліджував, що в одній із гранітних плит знайшов чудовий берил (смарагд), який привіз до Москви і передав на зберігання в колекцію Московського університету.

На полтавській землі, у складі експедиції В.В. Докучаєва, В.І. Вернадський показав себе не тільки ґрунтознавцем, а також археологом. Працюючи влітку 1891 року на околицях Крюкова, він позначає на карті так звані могили та кам'яні „баби“ — древні скульптури бронзової епохи, робить археологічні розкопки та описування. До речі, кам'яні „баби“, які експонуються у Полтавському краєзнавчому музеї, привезені сюди якраз Володимиром Івановичем із Кременчуцького повіту. Його захоплення археологією проявилось і на Лубенщині, де він біля села Гінці зробив розкопки палеолітичної стоянки прадавньої людини. Це була рідкісна робота, яку вельми цінував В.В. Докучаєв.

Окремо б хотілося сказати про зв'язки В.І. Вернадського з Новими Санжарами. У цьому селищі на протязі багатьох років знаходилася штаб-квартира експедиції В.В. Докучаєва — будинок козака С.Півня. На думку професора А.Н. Тюрюканова, якраз у цьому будинку відбулася перша розмова І.В. Вернадського та В.В. Докучаєва про живу речовину, тобто, саме тут започатковувалося вчення про біосферу. Як пишуть академік Б.Б. Полинов та професори І.А. Крупеників і Л.А. Крупеників у своїй книзі про В.В. Докучаєва, „...Нові Санжари стали місцем розташування штаб-квартири полтавської експедиції, яка відкрила нові сторінки як історії життя Докучаєва, так і нові науки про ґрунти“. І це дійсно так, адже тут працювали, крім згаданих класиків науки, ще й інші видатні дослідники: К.Д. Глинка — академік АН СРСР, директор Ґрунтового інституту, перший президент Міжнародного товариства ґрунтознавців, Ф.Ю. Левинсон — Лессінг — академік АН СРСР, організатор перших на теренах колишнього СРСР картографічного інституту та вулканічної станції, а також біля двадцяти відомих учених з різних галузей науки — справжнє сузір'я інтелектуалів, безпрецедентний, рідкісний в історії вітчизняного ґрунтознавства випадок.

Не менш цікавою була творча співпраця В.І. Вернадського зі знаменитою Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією. Вперше він побував тут на прохання В.В. Докучаєва ще восени 1890 року для з'ясування потужності та хімізму ґрунтів. Згодом Володимир Іванович був тут у 1916 та 1918 рр. Тоді він ознайомився із роботами ентомологів: М.В. Курдюмова, О.В. Знаменського, Д.О. Оглобліна та О.О. Оглобліна. Їх напрацювання вчений включив до своєї знаменитої книги про живу речовину, відмітив: «Приємно бачити заклад, де триває спадкоємницька наукова робота». Таким чином, бачимо, що філософські узагальнення проблеми живої речовини, а також витоки таких двох наук, як геохімія і біогеохімія, прийшли до В.І. Вернадського на полтавській землі. Тут він створив учення про біосферу та визначив роль живої речовини в її формуванні.

Найвидатніше місце у цьому займає перебування В.І. Вернадського на Шишаччині. Саме тут, на Бутовій горі, на своїй улюбленій дачі, видатний натураліст більше за все обмірковував свої роботи з проблеми живої речовини у літні місяці з 1914 по 1917 роки.

Тут, під Шишаками, В.І. Вернадський опрацював дев'ять розділів книги «Жива речовина». Під цією назвою вона без перебільшення відома усьому світу. Нині вона привертає до себе все більше увагу науковців, надто своїми оригінальними та гуманістичними висновками про те, що біосфера — нерозді-

льна зона життя, похідним від якої є Людство. Важливо, що у цих наукових розробках В.І. Вернадський був першим, а Полтавщина відіграла таку важливу роль.

Минуть роки, і це визнає весь світ, констатуючи, що саме тут «...були закладені основи нових наук, виникав новий світогляд».

В одному з листів В.І. Вернадський писав: «Я тут надзвичайно багато і плідно займаюся великою працею...», справедливі та об'єктивні слова, які підтверджують те, що саме на Полтавщині відбулося професійне зростання енциклопедиста ХХ століття, «ученого величезної сили», який, за словами академіка О.П. Виноградова, «продовжує рости на наших очах»!, 150-річний ювілей В.І. Вернадського — красномовне цьому підтвердження.

Література

1. В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / Уклад. Самородов В.М., Кигим С.Л. / Наук. ред. К.М. Ситник. — Полтава: Полтав. літератор, 2008. — 260 с.
2. Сьтник К.М. Стойко С.М., Апанович Е.М. В.І. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с.

КОНЦЕПЦІЯ НООСФЕРИ У СПАДЩИНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО: ДЖЕРЕЛА, ІДЕЇ, УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

*Федорова Г.В., Свид У.В.
Одеський державний екологічний університет*

*Присвячується 150-річчю з Дня народження
видатного природознавця В.І. Вернадського
(1863-2013)*

Хоча більшість дослідників розглядає біосферу як сферу існування живої речовини [1, 4], її сучасне визначення значно ширше та характеризує біосферу як саморегулюючу централізовану стійку кібернетичну систему, що має властивості гомеостату [5].

Але незважаючи на уявлення, що вже з появою людини еволюція біосфери вичерпала себе з біологічної точки зору, й настала ера ноосфери, жодне сучасне визначення біосфери не охоплює концепцію біосфери з обліком всіх природознавчих досягнень та поглибленого осмислення її сутності з урахуванням ідеї ноосфери.

Виходячи з цього, *постановка проблеми* для обґрунтування формулюється у загальному вигляді як розглядання коренів ноосферної концепції, процесу переходу ноосфери у планетне явище та будівництва на цьому фундаменті сучасного уявлення про біосферу.

Ноосфера (*від грецьк. noos — розум*) виникла з перших розумних кроків людиноподібних істот. За В.І. Вернадським, це остання фаза еволюції біосфери. Ноосфера є єдністю знань з природознавства, практично-наукових досягнень людства, філософського осмислення природи і соціальних відношень в суспільстві. В ідеї ноосфери переплелися і утопія, і декілька рівнів життя: органічний, неорганічний, соціальний і інтелектуальний. Важливим для сьогодення є також інформаційний рівень. Концепція ноосфери є предметом біогеохімії, однак її включають до теоретичних основ екології, біології, філософії.

Зародження ідеї ноосфери можна віднести до античних сторіч — найближчого часу, відомості якого дійшли до нас у працях Платона, Демокрита та